

Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında İ'râbın Dönüşümsel İşlevi: Hırbâviyye Kasidesi Örneği

Öz: Bu makâle, Noam Chomsky'nin dönüşümsel dilbilgisi kuramının temel kavramları arasında yer alan derin yapı, yüzey yapı ve dönüşüm ile klasik Arap gramerindeki asıl (اصل) ve fer' (فرع) gibi benzer kavramlar arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Dönüşüm kuramı, yüzeyde görünen dil yapılarının arkasında daha derin bir anlam düzlemi olduğunu kabul eder ve bu düzlemler arasındaki geçişi belirli kurallarla açıklar. Bu çerçevede, dönüşüm kurallarının yapısal ve anlamsal işlevleri üzerinde durularak, i'râbın bir dönüşüm aracı olarak nasıl işlediği araştırılmıştır. Çalışmada, Osmân b. İsâ el-Belâtî'nin (ö. 599/1202) "Hırbâviyye" kasidesi örnek olarak alınmıştır. Bu kaside, beyit sonlarında farklı i'râb ihtimallerine imkân tanımasıyla, dönüşüm kuramı açısından anlam ve yapı ilişkilerinin gözlemlenmesine elverişli bir zemin sunmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, söz konusu kasideden seçilen örnek beyitlerdeki i'râbın anlamsal ve yapısal dönüşümler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçları, i'râbın yalnızca yüzeysel bir gramer kuralı olmadığını, aynı zamanda dilin derin anlam katmanlarını şekillendiren önemli bir dilbilimsel araç olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, klasik nahiv anlayışının çağdaş dilbilimsel yaklaşımlarla yeniden değerlendirilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İ'râb, Derin Yapı, Yüzey Yapı, Hırbâviyye Kasidesi.

Emrullah
TANIR*

The Transformational Function of I'râb in the Context of Deep Structure and Surface Structure: The Case of the Ode of the Harbâviyya

Abstract: This article examines the relationship between deep structure, surface structure and transformation, which are among the fundamental concepts of Noam Chomsky's transformational grammar theory. Similar concepts are found in classical Arabic grammar, such as the original (اصل) and the fer' (فرع). Transformation theory posits the existence of a deeper and abstract plane of meaning that lies beneath the surface language structures, and it delineates the transition between these planes through the application of specific rules. In this framework, the structural and semantic functions of transformation rules are emphasised and the investigation focuses on the function of i'râb as a transformation tool. The present study employs Osmân b. İsâ al-Balâtî's (d. 599/1202) ode "Hırbâviyya" as a case study. The ode's structure facilitates the observation of the relations between meaning and structure in terms of transformation theory by allowing for different i'râb possibilities at the end of the couplets. The present study employs qualitative research methods to examine the effect of i'râb on semantic and structural transformations in the couplets. The findings of the study demonstrate that i'râb is not merely a superficial grammatical rule, but rather, it is a significant linguistic instrument that influences the underlying layers of meaning. In this respect, the study aims to contribute to the re-evaluation of the classical understanding of grammar with contemporary linguistic approaches.

Keywords: Arabic Language, I'râb, Deep Structure, Surface Structure, Ode to the Harbâviyya.

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı. E-posta: emrullahtanir@hotmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4699-1842>.

Giriş

Dil, düşüncenin en temel yansımalarından biri olup, insanın anlam dünyasını şekillendiren ve iletişim kurma yeteneğini mümkün kılan bir araçtır. Dilin bu karmaşık yapısını çözümleme çabası, dilbilim alanında çeşitli teorik çerçevelerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Noam Chomsky'nin dönüşüm kuramı, dilin derin ve yüzey yapısını anlamlandırmaya yönelik önemli bir yaklaşım sunmaktadır.¹ Klasik Arap grameri ise, dilin işleyişini açıklarken benzer şekilde anlama biçim arasında kurduğu ilişkiyle dikkat çeker.

Arap grameri, dilin lafız ve manâ boyutunu sistemli bir şekilde ele alan köklü bir ilmî gelenek olarak, yüzyıllar boyunca hem Arap dünyasında hem de genel anlamda dilbilimsel düşünceye önemli katkılar sunmuştur. Lafız ve anlam ilişkisi, gramatik yapıların işleyişi ve anlamın oluşum süreçleri gibi birçok konuda zengin bir teorik mirasa sahiptir.² Ancak bu birikimin, çağdaş dilbilim yaklaşımlarıyla –özellikle Noam Chomsky'nin derin yapı ve yüzey yapı kavramlarına dayalı dönüşüm kuramıyla– ilişkilendiren akademik çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu alanda son yıllarda yapılan bazı dikkat çekici çalışmalar, özellikle Kur'ân-ı Kerim'in cümle yapısını veya Arapça'daki i'râb ve sarfî sistemleri dönüşümsel dilbilgisi bağlamında değerlendirmeye yönelik akademik gayretleri içermektedir. Bu çalışmalar arasında Mehmet Kahraman'ın Kur'ân cümlelerinde derin ve yüzey yapı ilişkisini ele aldığı doktora tezi,³ Ahmet Kılıç'ın sarfî mîzân ve i'râb olgusunu dönüşümsel yaklaşımla incelediği yüksek lisans tezi⁴ ve Yaşar Daşkıran'ın Arapça dil yapısını üretici dönüşümsel dilbilgisi açısından değerlendiren makalesi,⁵ bu konuda yapılmış önemli çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

¹ Chomsky, söz konusu kuramı şu eserlerinde ele almaktadır: Noam Chomsky, *Syntactic Structures* (Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2002); Noam Chomsky, *Dilin Mimarisi*, çev. İsa Kerem Bayırlı (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2014); Noam Chomsky, *Dil ve Zihin*, çev. Ahmet Kocaman (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001).

² Bu konuda, şu kaynaklara mürâcaat edilebilir: Muhammed Mücahit Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâis'teki Temelleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 117-179; Saleh Taher Saleh Alzamo, *Delâlet ve i'râb açısından Kuran-ı Kerim'de müseenna lafızlar* (Adana: Çukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020), 7-124; Süleyman Cesur, "Arap Dili ve Belagatında Lafız ve Mana İlişkisine Dair Bir İnceleme", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (30 Haziran 2024), 171-203; Zehra Yılmaz - İshak Özgel, "Lafız-Mana Açısından Kur'ân", *EKEV Akademi Dergisi* 89 (03 Mart 2022), 401-419.

³ Mehmet Kahraman, *Derin Yapı Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'de Cümle Yapısı* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021).

⁴ Ahmet Kılıç, *Derin Ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân Ve i'râb* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁵ Yaşar Daşkıran, "Arapça Dil Yapısı Açısından Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi", *EKEV Akademi Dergisi* 74 (28 Eylül 2018), 359-374.

Bu çalışma, klasik Arap gramerinde gözlemlenebilen bazı dönüşümsel yapıları, Chomsky'nin kuramsal çerçevesiyle karşılaştırmalı olarak ele almayı; böylece her iki yaklaşım arasında kavramsal ve işlevsel bir bağ kurmayı amaçlamaktadır. Dönüşüm kuramındaki “derin yapı” ve “yüzey yapı” kavramlarının, klasik Arap gramerindeki “asıl” (أصل) ve “fer” (فرع) kavramlarıyla ilişkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu iki alan arasındaki kuramsal benzerlikler, bazı akademik çalışmalarda zaman zaman gündeme getirilmiş olsa da,⁶ özellikle i'râbın dönüşüm kuralları bağlamındaki işlevi üzerine bir değerlendirme yapılmadığı görülmüştür. Bu eksiklik, i'râbın hem klasik gramer anlayışı içinde hem de modern dilbilim bağlamında yeniden ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Araştırmada, Osmân b. İsâ el-Belatî'ye (ö. 599/1202) ait “Hırbâviyye” kasidesi örnek olarak seçilmiştir. Bu kaside, beyit sonlarında yer alan kelimelerin merfû, mansûb ve mecrûr şeklinde farklı i'râb ile okunabilmesi yönüyle Arap dili geleneğinde istisnâî bir örnek teşkil etmekte; i'râb değişikliklerinin anlam ve yapı üzerindeki etkisini açık biçimde gözlemlemeye imkân tanımaktadır. Ayrıca nahivsel muhtevası ile gramatik dönüşümleri metin içinde estetik ve anlam bütünlüğü içinde sunması, bu metni dönüşümsel dilbilgisi çerçevesinde yapılacak tahliller için elverişli bir zemin hâline getirmektedir. Bu yönleriyle çalışmanın, dilbilim ile klasik Arap dili çalışmaları arasında disiplinler arası bir katkı sunması beklenmektedir.

1. Dönüşümsel Dilbilgisi Teorisi: Derin Yapı – Yüzey Yapı

Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky tarafından geliştirilen dönüşümsel dilbilgisi, dilin temel birimi olan cümlelerin, sözdizimsel işlevler ve kurallar çerçevesinde biçimsel olarak yapılandırılmasını incelemektedir. Bu bağlamda dönüşümsel dilbilgisi yaklaşımı, dilin yüzeysel görünümünden ziyade, derin yapısal ve şekilsel düzenine odaklanmaktadır.⁷ Bu kuram, doğal dillerin soyut kurallara dayanan bir düzenlilik gösterdiğini varsayar ve dilin hem derin hem de yüzey yapılarının çözümlemesine odaklanır.⁸

Dönüşümsel dilbilgisi teorisi, dilin yüzeysel yapılarında görülen karmaşık olguların altında yatan derin düzeni açıklama hususunda güçlü bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu teorinin en temel katkılarından biri, dilbilimsel seviyeler arasında anlamlı bir tutarlılık sağlayarak hem belirsizliklerin hem de

⁶ Mesela bk.: Halîl 'Amâra, “el-Binyetü't-tahtîyye beyne 'Abdilkâhir el-Cürcânî ve Tşomskî”, *el-Aklâm* 9 (1983), 83-95; Abdullah Ahmed Câdü'l-kerîm, “el-Binyetü'l-'amîka ve makânetühâ ledâ'n-nuhâtî'l-'Arab”, *Mecelletü'l-âdâb ve'l-'ulûmî'l-insânîyye* 61/1 (2006), 443-513; Emire-Şehle Bufarad-Şitvî, *Fâ'ilîyyetü'l-ma'nâ'n-nahvî beyne'l-binye es-sathîyye ve'l-binye el-'amîka: sûra Yûsuf enmûzacen* (el-Cumhûriyye el-Cezâ'iriyye ed-Dîmukrâtiyye eş-Şa'biyye: el-Merkezü'l-Câmi'î Mîla, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Âlâ' Ali Abdullah el-'Anbekî, “Te'sîlü'l-binyetü'l-'amîka fî müdevvenetî't-türâsî'l-'Arabîyye”, *Mecelletü's-şarki'l-evset li'l-'ulûmî'l-insânîyye ve's-sekâfiyye* 2/3 (2022), 61-76.

⁷ Zeynel Kıran, *Dilbilim Akımları* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2008), 193-194; Chomsky, *Dilin Mimarisi*, 36-38; Chomsky, *Syntactic Structures*, 85-91.

⁸ Kıran, *Dilbilim Akımları*, 193-199.

farklı cümle türlerinin sistematik bir biçimde ele alınmasına olanak tanınmasıdır. Örneğin, “The shooting of the hunters/*Avcıların vurulması*” gibi ifadelerde görülen anlam belirsizliği, dönüşümsel analiz aracılığıyla, iki farklı temel cümlenin (örneğin, hunters shoot/*avcılar ateş eder*” ve “they shoot hunters/*avcılar vururlar*) türevleri olarak açıklanabilmektedir. Benzer şekilde, “Did John eat an apple? / *John elma yedi mi?*” ve “What did John eat? / *John ne yedi?*” gibi cümleler, ortak bir dönüşümsel çerçeve içinde yapılandırılmakta ve soru türleri arasındaki ayırım, bu çerçevede açık bir şekilde belirlenmektedir. Böylece dönüşümsel dilbilgisi, hem gramerin farklı seviyeleri arasında düzeni sağlamayı hem de dilin anlaşılması için gerekli teorik temeli oluşturmayı hedeflemektedir.⁹

Dönüşümsel dilbilgisi, dilin yapısını anlamaya yönelik farklı bölümlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda ele alınan kısımlardan ikisini, “derin yapı” ve “yüzey yapı” kavramları oluşturmaktadır. Chomsky’nin Dönüşümsel Dilbilgisi modeline göre, derin yapı bir tümcenin anlam düzeyini temsil ederken; yüzey yapı, bu anlamın dile özgü kurallarla somut ifadeye dönüştüğü aşamayı ifade etmektedir.¹⁰ Daha ayrıntılı incelendiğinde, derin yapı dilin soyut anlam katmanını temsil ederken; yüzey yapı, bu anlamın dilin gramatik kurallarına uygun biçimde ifade edildiği nihâi formu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Noam Chomsky, derin yapı ve yüzey yapı kavramlarını şu örnek üzerinden açıklar: “*Görünmeyen tanrı, görünen dünyayı yaratmıştır.*” Ona göre bu ifade, yüzey yapıyı temsil eder. Bu yapı, bir özne “*görünmeyen tanrı*” ve bir yüklem “*görünür dünyayı yaratmıştır*” bileşenlerine ayrılabilir. Ancak bu yüzey yapının altında, birden fazla basit tümceciğin oluştuğu derin bir yapı yer alır. Bu ifadede üç temel anlam birimi vardır: 1) Tanrı görünmezdir; 2) Tanrı dünyayı yaratmıştır; 3) Dünya gözle görülebilir. Dolayısıyla yukarıda sunulan örnek, yüzeyde görünen ibârelerin altında derin bir yapının bulunduğunu göstermektedir.¹²

Dönüşümsel dilbilgisi, dilin yalnızca yüzeysel bir yapıya değil, aynı zamanda zihinsel süreçlerin bir ürünü olan soyut bir düzleme dayandığını savunur. Chomsky, bu bağlamda, dilin yüzeydeki fiziksel belirtilerinden derin yapısındaki anlam ilişkilerine geçişi sağlayan dilbilgisel dönüşümleri incelemiştir. Bu dönüşümler hem dilin üretiminde hem de anlamlandırılmasında kritik bir rol oynar.¹³ Dönüşümsel dilbilgisinin temel öğelerinden biri olan dönüşüm, derin yapıdan yüzey yapıya geçişi mümkün kılar; başka bir deyişle, bu iki katman arasındaki bağlantıyı kuran kilit

⁹ Chomsky, *Syntactic Structures*, 85-91.

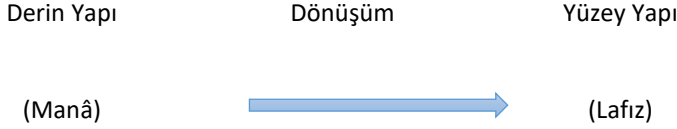
¹⁰ Chomsky, *Dilin Mimarisi*, 36-37.

¹¹ Chomsky, *Dilin Mimarisi*, 38.

¹² Kıran, *Dilbilim Akımları*, 193.

¹³ Noam Chomsky, *Dil ve Zihin*, çev. Ahmet Kocaman (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001), 49-50.

unsurdur.¹⁴ Bu ilişki, şöyle özetlenebilir:¹⁵

Dilin dinamik yapısını yansıtan dönüşüm kuralları, öğelerin eklenmesi, çıkarılması, sırasının değiştirilmesi, silinmesi gibi işlemleri içerir.¹⁶ Örneğin, bir cümlelerin olumsuz yapılması veya özne-yüklem sırasının değiştirilmesi gibi işlemler dönüşüm kurallarıyla açıklanır. Chomsky'ye göre dönüşümler, yalnızca dilin biçimsel yapısını değil, aynı zamanda iletişim ve anlam üretme süreçlerini de etkileyen temel mekanizmalardır.¹⁷

Dönüşüm kurallarının evrensel bir yönü bulunmakla beraber, her dilin kendine mahsus dönüşüm unsurları olduğu da ifade edilebilir.¹⁸ Bu itibarla, derin yapı ve yüzey yapı kavramları her dilde vücut bulabilecek bir özelliğe sahiptir. Bu doğrultuda, dönüşümsel dilbilgisinin “derin yapı-yüzey yapı” ve “dönüşüm” gibi temel kuramları ile klasik Arap gramerindeki bazı yaklaşımlar arasında kayda değer bir irtibatın mevcut olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu kuramsal çerçeve, cümlelerin esas manâsı ile lafızları arasındaki ilişkiyi îzah etmede önemli bir temel sunmaktadır.¹⁹

2. Klasik Arap Gramerinde Derin Yapı-Yüzey Yapı

Arap dilinde, derin yapı “الْبَيْتَةُ الْعَمِيقَةُ” ve yüzey yapı “الْبَيْتَةُ السَّطْحِيَّةُ” kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bununla birlikte, bu kavramlar “الباطن” ve “الظاهر” terimleriyle de açıklanabilir.²⁰ Bazı nahiv âlimlerinin zaman zaman kullandıkları أصل ve فرع kavramları, “derin yapı” (أصل) ile “yüzey yapı” (فرع) terimlerini çağrıştırmaktadır. Klasik dönem nahivcileri, أصل ifadesiyle, فرع (ikincil) unsurun üzerine inşa edildiği temel öğeyi kastetmektedir. Bu kullanım, bir sözcüğün görünmeyen yani takdirî yönünü de imâ eder. Nitekim أصل olarak tanımlanan unsur, dönüşüm geçirme potansiyeline sahiptir. Söz konusu iki kavram, klasik dönem nahivcilerin gündemini sıkça meşgul etmiş ve eserlerinde defalarca işlenmiştir. Örneğin nahivcilere göre müzekker

¹⁴ Chomsky, *Dil ve Zihin*, 49-50.

¹⁵ Bufarad-Şitvî, *Fâ'ilîyyetü'l-ma'nâ'n-nahvî beyne'l-binye es-sathiyye ve'l-binye el-'amîka: sûra Yûsuf enmûzacen*, 26.

¹⁶ Mehmet Rifat, *Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları* (Yazko Yayınları, 1983), 208-209.

¹⁷ Kıran, *Dilbilim Akımları*, 199-205.

¹⁸ Kıran, *Dilbilim Akımları*, 199-205.

¹⁹ Bk. Daşkıran, “Arapça Dil Yapısı Açısından Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi”, 365-368. Ayrıca daha geniş bilgi için şu kaynaklara mürâcaât edilebilir: Kahraman, *Derin Yapı Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'de Cümle Yapısı*, 15-246; Kılıç, *Derin Ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân Ve l'râb*, 7-108.

²⁰ Câdü'l-kerîm, “el-Binyetü'l-'amîka ve makânetühâ ledâ'n-nuhâtî'l-'Arab”, 446-447.

isimler أصل, müennesler ise فرع olarak değerlendirilir. Benzer şekilde müfred أصل, tesniye ve cemi' ise فرع; nekra أصل, marife isimler ise فرع kabul edilir.²¹

أصل ve فرع kavramları, derin yapı ve yüzey yapı çerçevesinde şu örnekle de açıklanabilir: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا / Zeyd, Amr'ı dövdü ifadesi, fâil ile mef'ûlün bihin olağan sıralamasını koruyan normal bir yapıdır. Buna karşılık, ضَرَبَ عَمْرًا زَيْدٌ / Amr'ı Zeyd dövdü şeklindeki kullanımda mef'ûl, fâilden önce gelmiştir. Nahivciler ilk örnek için أصل, ikinci örnek için ise فرع ifadesini kullanır.²² Bu doğrultuda, ikinci örnek “yüzey yapı” (فرع), birinci örnek ise “derin yapı” (أصل) şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü birinci örneğin, takdim-te'hîr yoluyla ikinciye dönüşme potansiyeli bulunduğu gibi, ikinci örnekte derin yapının esasen ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا olduğu da anlaşılmaktadır.

ve وأصل الكلام... , وتقدير الكلام... والتقدير... “المعنى...” gibi ifadeler, nahiv âlimlerinin derin yapıya (البنية العميقة) verdikleri önemi açıkça göstermektedir.²³ Nitekim İbn Cinnî (ö. 392/1002), Arap dilinde telaffuz edilmeyen aslî unsurlar bulunduğunu ve bunların pratikte oldukça yaygın örnekleri bulunduğunu vurgulamıştır. Sarf âlimlerinin, قَوَّمَ fiilinin aslını يَقُومُ; يَقُومُ fiilinin aslını ise يَقُومُ şeklinde kabul etmesi, Arapçadaki takdirî ve doğrudan söylenmeyen yapısal unsurların varlığına işaret eder.²⁴ Kezâ İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) da el-Üsûl fi'n-nahv isimli eserinde yer yer bu hususa dikkat çeker. Mesela, temyiz ögesini açıklarken verdiği örneklerle derin ve yüzey yapı arasındaki farkı şu şekilde ortaya koyduğu görülür:

عَرَفًا / ter, lafızda (yüzey yapıda) mef'ûl gibi görünse de aslında dökülen şeyin kendisi olduğu için anlam (derin yapı) bakımından fâil konumundadır. Aynı şekilde أَحْسَنُهُمْ وَجْهًا / içlerinden en güzel yüzlü örneğinde de lafızda başkasına aitmiş gibi görünen güzellik vasfının, gerçekte yüze ait olduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Dönüşümsel dilbilgisi teorsisindeki dönüşüm kurallarının, klasik Arap gramerinde de bulunması dikkat çekicidir.²⁶ Nitekim İbn Cinnî, asıldan fer'e doğru gerçekleşen değişim aşamalarını الحذف / hazif, الزيادة / ziyâde, التقديم / takdîm, التأخير / te'hîr, الحمل على المعنى / manâya hamletme ve التحريف / tahrîf

²¹ el-'Anbekî, “Te'silü'l-binyetü'l-'amîka fî müdevvenetü't-türâsî'l-'Arabiyye”, 62-63.

²² Detaylı bilgi için bk.: Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâî, Ma'ânî'n-nahv (Ürdün: Dâru'l-Fikr li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1420), 2/54-59.

²³ Câdü'l-kerîm, “el-Binyetü'l-'amîka ve makânetühâ ledâ'n-nuhâtî'l-'Arab”, 449.

²⁴ Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, el-Munsif li İbn Cinnî (b.y.: Dâru lhyâit-türâsî'l-kadîm, 1373/1954), 348.

²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serrî b. Sehl en-Nahvî İbnü's-Serrâc, el-Usûl fi'n-Nahv, thk. Abdü'l-Hüseyn el-Fetlî (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/222.

²⁶ el-'Anbekî, “Te'silü'l-binyetü'l-'amîka fî müdevvenetü't-türâsî'l-'Arabiyye”, 66.

şeklinde sınıflandırmaktadır.²⁷ Arapçada hazif kuralı, kelime, cümle, hareke veya harf düzeyinde ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu kural uygulandığında, (yüzey yapıda) hazfin gerçekleştiğini gösteren bir delil bulunması gerekir. Örneğin, زَيْدًا ifadesi “Zeyd’i döv” anlamına gelen ضَرْبَ زَيْدًا cümlesinden türemiş olup, baştaki fiilin (اضرب) hazfedilmesiyle, söz konusu ifade yalnızca زَيْدًا şekline dönüşmüştür.²⁸ Bu ifadenin mansûb olarak zikredilmesi, derin yapıda bir fiilin bulunduğuna işaret eder. Manâya hamletme kuralına ise;

{إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ}

“Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır.”²⁹

âyeti örnek gösterilebilir. Bu ayette, إِنَّ edatının isim ve haberinin cinsiyet (müzekker-müennes) uyumu bakımından değerlendirilmesi durumunda, haber konumundaki قَرِيبٌ kelimesinin قَرِيبَةٌ (müennes) şeklinde gelmesi beklenir. Ancak رَحْمَةٌ kelimesi المطر / yağmur manâsında kullanılmakta veya قَرِيبٌ kelimesi فَعِيل vezninin müzekker-müennes bakımından eşit kabul edilen bir kalıbı olarak düşünülmektedir. Böylece haber, müzekker olarak kalmış ve manâya hamletme kuralı devreye girmiştir.³⁰ Tahrif kuralı için, رجل kelimesinin ism-i tasğir formuna dönüştürülerek رُجُلٍ şeklinde yapılması veya aynı ismin cemi sığasında رجال hâline getirilmesi örnek verilebilir. Bir başka örnek olarak سوف أَفْعَل سوف ifadesindeki سوف harfini kısaltarak سوف أَفْعَل şekline dönüştürmek de tahrif kapsamında değerlendirilebilir.³¹ Bütün bu örnekler, İbn Cinnî’nin zikrettiği dönüşüm kuralları aracılığıyla, derin yapıdan (أصل) yüzey yapıya (فرع) geçişin somut birer göstergesi konumundadır.

Dönüşüm kuralları, dışarıdan bakıldığında benzer görünen ancak gerçekte farklı yapıya sahip cümlelerle, biçimsel açıdan farklı olduğu hâlde aynı anlamı taşıyan cümleleri birbirinden ayırt etme imkânı sunar. Ayrıca, birden fazla biçimde yorumlanabilen belirsiz yapıların açıklığa kavuşturulmasına da yardımcı olur.³² Örneğin, أَغْجَبَنِي ضَرْبُ عَمْرٍو ifadesi, ilk bakışta yüzey yapıda “Amr’ın dövülmesi beni şaşırttı” şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda master (ضَرْبُ), mef’ûl konumundaki عَمْرٍو ismine izâfe edilmiş kabul edilir. Ancak söz konusu masterın, fâiline izafe edilmiş olması da mümkündür. Bu durumda cümle “Amr’ın dövmesi beni şaşırttı” anlamına gelebilir. Cümlelerin gerçekte hangi anlama işaret ettiğini saptamak için ise derin yapının (الْبَيْتَةُ الْعَمِيقَةُ)

²⁷ Ebu’l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali Neccâr (Kahire: Mektebetü’l-’ilmiyye, 1952), 2/362.

²⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/362.

²⁹ el-Â’râf 7/56.

³⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/414.

³¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/438-442.

³² Bufarad-Şitvî, *Fâ’iliyyetü’l-ma’nâ’n-nahvî beyne’l-binye es-sathiyye ve’l-binye el-’amîka: sûra Yûsuf enmûzacen*, 27-28.

tahliline başvurmak ve dönüşüm kurallarından yararlanmak gerekir. Dolayısıyla yukarıda sunulan örnek, bir dönüşüm aracı olan ziyâde uygulamasıyla “أَعْجَبَنِي صَرْبُ عَمْرٍو زَيْدًا/ زيدٌ” şeklinde yeniden yapılandırılabilir.

Fakat yüzey yapı üzerinde gerçekleştirilen tahliller, her zaman derin yapıyı tam olarak yansıtmayabilir. Dolayısıyla, dönüşüm kurallarının her zaman derin yapıyı yüzey yapıya aktaracağı söylenemez. Bu durumda, söz konusu cümlelerin daha doğru bir biçimde kurulması ve dönüştürülmesi gerekir.³³ Örneğin, أَثَاثُ الجَدِيدِ cümlesini ele alalım. Bu ifadedeki الجديد kelimesinin, أَثَاثُ sözcüğüne sıfat olduğu kabul edildiğinde, cümlelerin anlamı “Evin yeni mobilyaları güzeldir.” şeklinde olur. Ancak, الجديد kelimesi, البيت sözcüğüne sıfat olduğunda ise “yeni evin mobilyaları güzeldir” anlamını ifade eder. Bu belirsizliği gidermek için cümleyi, البيت الجديد veya الأثاث في البيت الجديد şeklinde dönüştürmek mümkündür. Bu düzenlemeler, cümlelerin hangi unsurla sıfat ilişkisinde olduğunu daha belirgin biçimde ortaya koymaktadır.

Dönüşüm kuralları, manâ üzerinde doğrudan etkili olup anlamın şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenir.³⁴ Bu bakımdan söz konusu kurallar, derin yapının tespit edilmesinde mühim bir konuma sahiptir. Bu çerçeveden bakıldığında, Arap gramerinde i'râb olgusunun kayda değer bir dönüşüm unsuru olduğu ileri sürülebilir.

3. Arap Gramerinde Bir Dönüşüm Kuralı: İ'râb

İ'râb, âmillerin değişmesi sonucu kelimelerin sonlarında meydana gelen değişimi ifade eder. Ancak i'râb, zahirî bir olgu olmayıp manevî bir durumdur; çünkü i'râb bir değişimdir ve bu değişim lafzî değil, anlam düzeyinde gerçekleşir. Ayrıca, i'râb anlamları birbirinden ayıran bir işlev üstlenir; anlamlar ise lafzî değildir. Bu durum, i'râbın özü itibarıyla manevî bir nitelik taşıdığını açıkça göstermektedir.³⁵ Dolayısıyla i'râb, yalnızca kelimelerin şekilsel bir değişimini değil, aynı zamanda anlam düzeyinde bir dönüşümünü de ifade eder. Çünkü bu değişim, lafızdan çok, anlam katmanlarında gerçekleşmektedir.

İ'râb, kelimelerin cümle içindeki fonksiyon ve konumlarını değiştirme kabiliyetiyle, cümlelerin derin anlam katmanlarını yüzeysel yapıya aktarma noktasında önemli bir rol oynar. Zira isimler, çeşitli anlamlara mâruz

³³ 'Amâra, “el-Binyetü't-tahtîyye beyne 'Abdilkâhir el-Cürcânî ve Tşomskî”, 90.

³⁴ 'Amâra, “el-Binyetü't-tahtîyye beyne 'Abdilkâhir el-Cürcânî ve Tşomskî”, 90.

³⁵ Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *el-Lübâb fî ilel'i'l-binâi ve'l-i'râb*, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât - Abdülilâh Nebhân (Dimaşk: Dâru'l-Fikr el-Muâsır-Dâru'l-fikr, 1995), 1/52-53.

kaldıklarında, kimi zaman fâil, kimi zaman mef'ûl, bazen muzâf veya muzâfun ileyh konumuna geçerler. Ancak bu anlam farklılıkları, çoğunlukla isimlerin dış görünüşlerinde (yüzey yapıda) açıkça belirtilmediğinden, dil âlimleri bu farkları göstermek için i'râb işaretlerini geliştirmişlerdir. Nitekim “ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا” / *Zeyd, Amr'ı dövdü*” cümlesinde, Zeyd'in merfû olması fiili gerçekleştirdiğini gösterirken; Amr'ın mansûb olması, fiilden etkilendiğine işaret eder. Buna karşılık, “ضَرَبَ زَيْدٌ” / *Zeyd dövdü*” ifadesinde, fiilin meçhul yapıda gelmesi ve Zeyd'in merfû hâlde kullanılması, asıl fâilin bilinmediğini ya da belirtilmediğini; böylece mef'ûlün, fâilin yerini aldığını imâ eder. Aynı şekilde, “هَذَا عَلَامٌ زَيْدٍ” / *Bu, Zeyd'in kölesidir* ifadesinde de Zeyd'in mecrûr olması, kölenin Zeyd'e ait olduğunu belirtir. Diğer bütün anlamlarda da benzer şekilde, bu hareketler (i'râb), söz konusu anlamları yansıtmak üzere kullanılır.³⁶ Bu yönüyle i'râb, cümledeki unsurlar arasında kurduğu gramatik bağlar aracılığıyla, anlam katmanlarının düzenlenmesine ve yüzeye doğru bir şekilde yansıtılmasına imkân tanıyan önemli bir dil unsuru olarak değerlendirilebilir.³⁷ Örneğin, i'râb yoluyla, mef'ûl hükmündeki bir kelime, nâibü'l-fâil (sözde özne) konumuna getirilebilir; bu da cümlemin hem vurgu hem de anlam düzeyinde farklı şekillerde okunmasını mümkün kılar. Dolayısıyla, i'râb yalnızca gramatik bir işaret değil, aynı zamanda anlamları yönlendiren ve cümlelerin yorumlarını şekillendiren bir dönüşüm kuralı niteliği taşımaktadır.

Klasik dönem nahiv âlimleri, i'râb farklılıklarının anlama etkisini açıklamak üzere pek çok örnek zikretmişlerdir.³⁸ Bu örneklerden biri “بِكُمْ تَوْبُكٌ مَّضْبُوعٌ؟” ve “بِكُمْ تَوْبُكٌ مَّضْبُوعٌ” ifadeleridir. Her iki kullanım, görünüşte benzer olsa da farklı anlamlar taşır. مَّضْبُوعٌ kelimesi mansûb olduğunda hâl olur. Bu durumda soru, boyanmış vaziyetteki elbisenin fiyatına ilişkindir. Derin yapıda, “boyanmış hâliyle elbise ne kadar?” anlamı ifade edilirken, yüzey yapıda bu anlam, mansûb i'râb ile somutlaştırılır. مَّضْبُوعٌ kelimesi merfû olduğunda ise, “تَوْبُكٌ” (mübteda) kelimesinin haberi konumundadır. Bu durumda soru, elbisenin fiyatından ziyade, boyama ücreti hakkındadır.³⁹ Derin yapıda, “elbiseyi boyamak ne kadar?” anlamı oluşturulurken, yüzey yapıda bu anlam merfû i'râb ile ifade edilir.

İ'râbın anlam üzerindeki etkisini vurgulayan bir diğer örnek de Kisâ'nin (ö. 189/805) anlattığı şu olaydır:⁴⁰

“Kadı Ebû Yusuf ile birlikte Hârûnürreşîd'in huzurunda hazır bulunduğumuz bir

³⁶ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail Zeccâcî, *el-İzâh fî 'ilelî'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1986), 69.

³⁷ Bk. es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-nahv*, 1/23.

³⁸ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-nahv*, 1/32.

³⁹ Ebû'l-Feth Usmân b. Cinnî el-Mavsılî İbn Cinnî, *el-Lüma' fî'l-'Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'kütübî's-sekâfiyye, ts.), 148.

⁴⁰ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-nahv*, 1/34.

mecliste, Ebû Yusuf nahiv ilmini küçümseyerek “Nahiv nedir ki?” diyerek onu itibarsızlaştırmaya yeltendi. Nahiv ilminin faziletini ortaya koymak arzusuyla kendisine şu misali sundum: “Bir kimse, diğerine “أنا قاتلٌ غلامك” derken, bir başkası da “أنا قاتلٌ غلامك” dese, hangisinin sözünü esas alırsınız?” Ebû Yusuf, her iki sözün de aynı hükme tâbi olacağını ileri sürdü. Bunun üzerine Arap diline vâkıf olan Hârûnurreşîd, Ebû Yusuf’a hitaben “Hata ettin.” dedi. Ebû Yusuf şaşırarak sebebini sorunca, Hârûnurreşîd şöyle açıkladı: “أنا قاتلٌ غلامك” ifadesini kullanan kişi, köleyi öldürmüş olduğunu beyan eder; dolayısıyla geçmişte gerçekleşmiş bir fiilden sorumlu tutulur. Ancak “أنا قاتلٌ غلامك” diyen kişi, henüz vuku bulmamış bir eyleme dair söz verdiği için sorumluluk altına girmez. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur:

{ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ عَبْدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ }

“Allah izin verirse” demeden hiçbir şey için, “Şu işi yarın yapacağım” deme!”⁴¹

أنا قاتلٌ غلامك ifadesinde, haber konumundaki ism-i fâil (قاتلٌ), mefûlün bihi olan غلامك kelimesine izâfe edilmeden kullanıldığı için, mâzî zamanı değil, şimdiki veya gelecek zamanı ifade etmektedir. Bu itibarla, henüz gerçekleşmemiş bir fiilin geleceğe dair niyet boyutunu yansıtır. Buna mukabil, أنا قاتلٌ غلامك ifadesinde ise ism-i fâil olan haberin ma’mûlüne izâfe edilmiş olması nedeniyle mâzî zamanı vurgulanmakta ve önceden gerçekleşmiş bir eyleme işaret edilmektedir.⁴² Bu çerçevede, derin yapı her iki halde de öznenin fiili gerçekleştirme sürecini soyut bir düzlemde inceler; biri geleceğe yönelik bir niyet, diğeri ise geçmişte tamamlanmış bir fiildir. Yüzey yapı ise bu farklı anlamları, haberin nekra-izâfesiz veya muzâf hâlinde kullanılması suretiyle somutlaştırır. Burada söz konusu dönüşüm, haberin ma’mûlüne izâfe edilmesi yahut edilmemesi üzerinden oluşmaktadır.⁴³

Bir dönüşüm kuralı olarak i’râbın, derin yapı ile yüzey yapı arasındaki irtibatı ve söz konusu kuralın oynadığı rolü en açık şekilde gösteren örneklerden biri de şöyledir:

⁴¹ el-Kehf 18/23.

⁴² Bir nahiv kuralına göre, ism-i fâil kalıbı hâl (şimdiki zaman) veya gelecek zaman (mustakbel) ifade ettiğinde ve mübtedânın haberi konumunda bulunup istifham edatı veya mâ edatından sonra geldiğinde amel eder; yani fâil ve mef’ûl alabilir. Ancak mâzî zamanı ifade ederse hiçbir surette amel etmez ve kendisinden sonraki kelimeye izâfe edilmesi icap eder. Bk. Cemâlüddîn b. Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr el-Mısrî el-İsnevî el-Mâlikî İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiyye fî ‘ilmi’n-nahiv*, thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâ’ir (Kâhire: Mektebetü’l-Âdâb, 2010), 41.

⁴³ İsm-i fâilin izafe durumu hakkında detaylı bilgi için bk.: Eyup Akşit, “Arap Dilinde İsm-i Fâilin Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi”, *Mizanü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 5 (30 Aralık 2017), 65-85.

- أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ.
- أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ.
- أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ.
- أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ.

Yukarıdaki cümleler, yüzey yapıda (zahiren) aynı gibi görünse de derin yapı (manâ) açısından farklılık arz etmektedir. Bu farklılık, dönüşüm kuralı olan i'râb alâmetleri aracılığıyla ortaya çıkar. Söz konusu cümlelerin i'râblı şekilleri şu şekilde açıklanabilir:

1. أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ

Derin yapı	Dönüşüm (i'râb)	Yüzey yapı
<i>İnsanlar, Ahmet'e ikram etti.</i>	Fiil: أَكْرَمَ, Fâil: النَّاسُ, Mefûlün bih: أَحْمَدُ	Fâil önde, mefûl sonda yer almaktadır. Fiil cümlesi.

2. أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ

Derin yapı	Dönüşüm (i'râb)	Yüzey yapı
<i>Ahmet, insanlara ikram etti.</i>	Fiil: أَكْرَمَ, Fâil: أَحْمَدُ, Mefûl: النَّاسُ	Önce mefûlün bih, sonra fâil gelmiştir. Fiil cümlesi.

3. أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ

Derin yapı	Dönüşüm (i'râb)	Yüzey yapı
<i>Ahmet, insanların en cömertidir.</i>	İsim-i tafdil: أَكْرَمُ; mübteda, Muzâfun ileyh: النَّاسِ, Haber: أَحْمَدُ	İsim cümlesi.

4. أَكْرَمَ النَّاسَ أَحْمَدُ

Derin yapı	Dönüşüm (i'râb)	Yüzey yapı
<i>Ey Ahmet, insanlara ikram et.</i>	Emir fiili: أَكْرَمَ, Mefûl: النَّاسِ, Münâdâ: أَحْمَدُ	Fiil cümlesi. Fâil, gizli nidâ edâtı ile vurgulanmıştır.

İ'râb, kelimelerin fâil, mefûl, muzâfün ileyh vb. durumlarını yani fonksiyonel anlamlarını, kelime sonlarında meydana gelen zamme, fetha, kesra gibi hareke değişimleri aracılığıyla yansıtır.⁴⁴ Bu işlev, yukarıda verilen örneklerde de açık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda, i'râbın Arap dilinde derin yapı ile yüzey yapı arasındaki ilişkiyi kuran en temel unsurlardan biri olduğu ifade edilebilir. Derin yapıda mevcut olan soyut anlam katmanları, yüzey yapıda i'râb işaretleriyle somut bir forma bürünerek okura veya dinleyiciye aktarılır. Bu dönüşüm, kelimenin cümle içindeki konumuna göre fâil, mef'ûl, muzâf veya muzâfün ileyh gibi farklı işlevler kazanmasına yol açar ve buna bağlı olarak anlamda değişiklikler meydana gelir.

İ'râbın derin yapı ile yüzey yapı arasındaki bu bağlantıyı nasıl sağladığını ve anlam üzerindeki etkisini ortaya koymak için Osmân b. İsâ el-Belatî'nin "Hırbâviyye" başlıklı kasidesi dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Bu kasidede, her bir beytin sonunda yer alan kelimelerin üç farklı i'râb ile okunabilmesi ve bu i'râb değişimlerinin anlam üzerinde doğrudan etkili olması, i'râbın bu işlevini incelemek açısından oldukça zengin bir analiz zemini sunmaktadır.

4. el-Belatî'nin Hırbâviyye Kasidesi: Derin Yapı-Yüzey Yapı Bağlamında Bir İnceleme

Osmân b. İsâ el-Belatî, 524/1130 yılında Musul'a yakın Belat kasabasında dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda "Büleyti" lakabıyla da anılan Belatî'nin çocukluğu ve ilk tahsiline dair bilgiler sınırlı olmakla birlikte, nahiv ilmini dönemin önde gelen âlimlerinden Ebû Nizâr Hasan b. Sâfi el-Bağdâdî ve İbnü'd-Dehhân Saîd b. Mübârek'ten tahsil ettiği rivayet edilmektedir. Mısır'ın Selâhaddîn Eyyûbî tarafından 567/1171 yılında fethedilmesi üzerine Kahire'ye gitmiş ve Fustat Camii'nde nahiv dersleri vermekle görevlendirilmiştir. Bazı kaynaklarda, Belatî'nin nahiv ilmiyle birlikte kıraat dersleri de verdiği ifade edilmektedir. Bu görevini, 19 Safer 599 (7 Kasım 1202) tarihinde vefat edene kadar sürdürmüştür. Yalnız bir yaşam sürdüğü için vefatı ancak üç gün sonra fark edilmiştir. Belatî, Arap dili ve edebiyatı ile tarih alanlarında derin bir birikime sahip bir âlim olarak tanınmıştır. Nahiv alanında Basra ve Kûfe ekollerini mezcederek bu sahada kendine has bir yaklaşım geliştirmiştir. Ayrıca, aruz ilmine vukufiyetini şairlik yeteneğiyle birleştirerek farklı konular ve nazım şekillerinde eserler kaleme almıştır. Kaynaklarda adı geçen eserleri arasında *el-'Arûzü'l-kebîr*, *el-'Arûzü's-sagîr*, *en-Neyyir fi'l-'Arabiyye*, *et-Tashîf ve't-tahrîf* ve *el-Harbâviyye* yer almaktadır. Ancak günümüze ulaşan tek eseri "*el-Harbâviyye*" isimli kasidesisidir.⁴⁵

⁴⁴ Ahmed Süleyman Yâkût, *Zâhîretü'l-'irâb fi'n-nahvi'l-'Arabî ve tatbîkuhâ fi'l-Kur'âni'l-kerîm* (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rîfeti'l-Câmi'iyye, 1994), 24-25.

⁴⁵ Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan 'Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 4/1610-1612; Cemâlüddîn Ebû'l-

Hırbâviyye (حِرْبَاوِيَّة) kelimesi, “bukalemun” anlamına gelen حِرْبَاءُ kelimesinin ism-i mensûb sığasıdır. Söz konusu kasidenin tam adı, el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye (الْقَصِيدَةُ الْحِرْبَاوِيَّة) şeklindedir. Müellifin kasidenin mukaddimesinde belirttiğine göre, bu ismi vermesinin sebebi, kasidede yer alan beyitlerin son kelimelerinin (revî) merfû, mansûb ve mecrûr olmak üzere üç farklı i'râb ile okunabilmesidir.⁴⁶ Müellif, kasideyi yazma sebebini iki temel gerekçeye dayandırmaktadır. Birinci gerekçe, daha önce benzeri olmayan özgün bir çalışma ortaya koyma arzusu; ikinci gerekçe ise nahivcilere meydan okumaktır. Kasidenin ana teması ise zamanın geçiciliği, serzeniş ve sitem gibi konular etrafında şekillenmektedir.⁴⁷

Kaside, farklı i'râb şekillerine imkân tanınmasıyla Arap dili sahasında nadir görülen bir dilsel çalışma hüviyeti taşımaktadır. Söz konusu i'râb değişiklikleri, derin yapı ile yüzey yapı arasındaki ilişkiyi kurma ve derin yapıyı yansıtan işlevini ortaya koyma bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, Hırbâviyye Kasidesi'nden seçilen bazı beyitler, dönüşümsel dilbilgisi çerçevesinde derin yapı ve yüzey yapı ilişkisi esas alınarak tahlil edilecektir. Yapılan analizlerde, her beytin derin yapısı, anlamın soyut düzlemdeki yapısal niteliklerini ortaya koymak üzere ele alınmış; yüzey yapı ise bu anlamların gramatik düzenlemelerle somutlaştırıldığı düzey olarak incelenmiştir. Beyitlerdeki farklı i'râb şekilleri doğrultusunda gerçekleşen dönüşüm süreçleri değerlendirilmiş ve bu şekillerin anlam ile estetik üzerindeki tesirleri üzerinde durulmuştur.

Örnek 1:

دُو الْحُزْنِ لَيْسَ يَسْرُهُ طِيبُ الْأَعْيَانِ وَالْمُدَامِ⁴⁸

Kederli birini ne güzel şarkılar ne de şarap sevindirebilir.

Bu beyit, kederin bireysel ve derin bir gerçeklik olarak dışsal mutluluk kaynaklarına kapalı bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Derin yapıda, kederin bireyin içsel bir durumu olduğu vurgulanırken, mutluluk unsurları olarak sunulan şarkılar (الْأَعْيَانِ) ve şarap (الْمُدَامِ), bu durumu değiştiremeyen dışsal faktörler olarak tasvir edilmiştir. Beyitte kullanılan ‘دُو’ ifadesi, kederin (الْحُزْنِ) bireyin iç dünyasında köklü bir gerçeklik olduğunu belirtmekte, bu

Hasen Alî b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kâhire-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî-Müessesetü'l-kütübî's-sekâfe, 1406/1985), 2/344-345; Muhammad b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahman b. Şâkir b. Harun b. Şâkir Salâhüddîn, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsan 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 2/443-444; Selahattin Kırıyıcı, “Belâtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/5/391.

⁴⁶ Ebü'l-Feth Osmân b. İsâ b. Mansûr el-Edîb en-Nahvî el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, thk. Hannâ Cemîl Haddâd, *el-Mevârid* 3 (1983), 281.

⁴⁷ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 281.

⁴⁸ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 282.

duygusal derinliğe dışsal unsurların etkisizliği, 'لَيْسَ يَسْرُهُ' fiiliyle açıkça ortaya konmaktadır. Yüzey yapıda, beyitteki mübteda (ذُو الْحُزْنِ), kederi özünde taşıyan bireyi temsil ederken, haber (لَيْسَ يَسْرُهُ), bu bireyin mutluluğa erişemediğini ve kederinin sürekliliğini ifade etmektedir. Şarkılar ve şarap, atıf edatı (وَ) aracılığıyla bir araya getirilmiş ve bu iki unsur, keder karşısında eşdeğer biçimde etkisiz olarak sunulmuştur.⁴⁹

Beyitte geçen (المُدَام) kelimesi, başındaki vâv harfinin gramatik görevine bağlı olarak farklı i'râb ile okunabilmekte ve bu değişimler, derin yapıdan yüzey yapıya geçişte bir dönüşüm aracı olarak işlev görür. Bu bağlamda üç temel yorum yapılabilir:

1. Dönüşüm:

(المُدَام) kelimesi, (طِيبُ) kelimesine atfedilir.⁵⁰ Bu yoruma göre beyit, "Kederli birini ne güzel şarkılar ne de şarap sevindirebilir" şeklinde çevrilebilir. Derin yapıda, kederli bireyin ne kulağa hoş gelen şarkılardan ne de şaraptan etkilenmeyeceği ifade edilir. Bu iki unsur, bireyi sevindirme açısından eşdeğer olarak sunulur. Atıf edatının burada herhangi bir öncelik ya da eşzamanlılık anlamı taşımadığı, sadece eşdeğerliği ifade ettiği anlaşılır. Yüzey yapıda bu kullanım, (المُدَام) kelimesinin merfû, yani (وَالْمُدَامُ) şeklinde harekelenmesini gerektirir.

2. Dönüşüm:

(المُدَام) kelimesi, başındaki vâvın "مع" kelimesinin anlamını taşıdığı⁵¹ bir bağlamda ele alınabilir.⁵² Bu durumda, şarkılar ve şarap bir bütün olarak düşünülür ve kederli bireyin, "şarkılarla birlikte sunulan şarapla bile" mutlu edilemeyeceği ifade edilir. Derin yapıda birliktelik anlamı vurgulanırken, yüzey yapıda bu ilişki, kelimenin mansûb, yani (وَالْمُدَامُ) şeklinde yazılmasıyla ifade edilir. Bu yorum, metne eşzamanlılık ve birliktelik anlamını kazandırır.⁵³

3. Dönüşüm:

(المُدَام) kelimesi, (الْأَعْيَانِ) kelimesine atfedildiğinde,⁵⁴ şarap şarkıların ayrılmaz bir parçası ya da tamamlayıcısı olarak anlaşılabilir. Derin yapıda bu durum, "şarap ve şarkılar" ifadesine birliktelik anlamı kazandırır. Yüzey yapıda ise,

⁴⁹ Atıf edatlarından vâv harfinin işlevi ve cümleye kattığı anlam için bk.: İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, 2/55.

⁵⁰ el-Belâtî, "el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye", 282.

⁵¹ Hasan b. Abdullah b. el-Merzuban Ebû Saîd es-Sirâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdiî and Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2008), 2/195.

⁵² el-Belâtî, "el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye", 282.

⁵³ Ebû Saîd es-Sirâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeyh*, 2/197-198.

⁵⁴ el-Belâtî, "el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye", 282.

(المُدَام) kelimesinin mecrûr, yani (والمُدَام) şeklinde i'râplanması gerekir. Bu kullanım, şarap ve şarkının bir bütün olarak ele alındığını ancak yine de keder üzerindeki etkisinin olmadığını vurgular.

Örnek 2:

لَا أَشْتَكِي مِخْنَ الدَّوَا هِيَ إِذْ تَحِلُّ بِي الْعِظَامِ⁵⁵

Başıma büyük musibetler geldiğinde, onların getirdiği sıkıntılardan yakınmam.

Bu beyit, bireyin zorlu yaşam koşulları karşısında gösterdiği direnci ve sabrı ele alır. Derin yapı, musibetlerin bireyin hayatındaki etkisini soyut bir düzlemde tanımlarken, bireyin buna tepkisini (yakınmama) bir erdem olarak sunar. Yüzey yapı, bu soyut anlamları gramatik düzenlemelerle somutlaştırır. Beyitteki mef'ûl (مِخْنَ الدَّوَا), sıkıntı ve musibetlerin bir temsilcisi olarak belirginleştirilmiş; fiil (لَا أَشْتَكِي) ise, bireyin musibetlere karşı gösterdiği sabrı ve metaneti ifade etmiştir. Beyitte önemli bir unsur olan (الْعِظَام) kelimesi, farklı i'râb şekilleriyle beytin anlam katmanlarını derinleştiren bir işlev üstlenmiştir. Bu kelimenin gramatik konumu, musibetlerin etkisinin büyüklüğünü ve bireyin bu duruma karşı direnç gösterme kararlılığını farklı açılardan yansıtır.

1. Dönüşüm:

(الْعِظَام) kelimesi, (تَحِلُّ) fiilinin fâili olarak ele alındığında,⁵⁶ musibetlerin büyüklüğü bir özne niteliği kazanır. Bu durumda cümle, *“Başıma (musibetlerin) büyüğü geldiğinde...”* şeklinde çevrilebilir. Derin yapıda, bu büyüklük, musibetlerin etkisinin doğrudan bir sonucu olarak yorumlanır. Fiil-fâil ilişkisi aynı zamanda süreklilik ve tekrarlılık anlamını güçlendirir.⁵⁷ Bu kullanımda, yüzey yapıda kelimenin merfû, yani (الْعِظَام) şeklinde yazılması gerekir. Bu yapı, musibetlerin büyüklüğünü belirgin bir şekilde gösterir ve musibetlerin etkisinin ciddiyetini vurgular.

2. Dönüşüm:

(الْعِظَام) kelimesi, (مِخْنَ) kelimesine sıfat olarak getirildiğinde,⁵⁸ musibetlerin sıkıntı boyutunun büyüklüğü ön plana çıkar. Bu durumda beyit, *“Musibetlerin büyük sıkıntıları ile karşı karşıya kaldığımda...”* şeklinde tercüme edilebilir. Derin yapıda bu durum, musibetlerin bireyin üzerindeki etkisinin ağırlığını ifade ederken,⁵⁹ kişinin bu zorluklara karşı şikâyet etmeme kararlılığını imâ

⁵⁵ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 283.

⁵⁶ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 283.

⁵⁷ Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer el-Kazvî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed Abdü'l-Mün'im Hıfâcî (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 2/133.

⁵⁸ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 283.

⁵⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî sinâ'ati'l-i'râb*, thk. Ali Bu Mulahham (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 149.

eder. Bu bağlamda, yüzey yapıda kelimenin mansûb, yani (العِظَام) şeklinde yazılması gerekir. Sıfat ve mevsûf arasındaki i'râb uyumu, metindeki gramatik ve anlamsal bütünlüğü destekler.

3. Dönüşüm:

(العِظَام) kelimesi, (الدَّوَاهِي) kelimesine sıfat olarak el alındığında ise,⁶⁰ musibetlerin büyüklüğüne bir vurgu yapılır. Bu durumda beytin tercümesi, “Büyük musibetlerin sıkıntıları...” şeklinde olur. Bu kullanım, musibetlerin şiddetini ve bireyin bu durumlara karşı direnme gücünü gösterir. Yüzey yapıda bu ilişkinin ifade edilebilmesi için kelimenin mecrûr, yani (العِظَام) şeklinde yazılması gerekir. Bu yapı, musibetlerin büyüklüğünü sıkıntının ayrılmaz bir özelliği olarak yansıtır ve musibetlerin bireyin hayatındaki etkisini somutlaştırır.

Örnek 3:

إِنْ كُنْتَ فِي لَيْلِ الْخُطُو بِ اِزْقُبْ لِيُنْكَشِفَ الظَّلَامُ⁶¹

Eğer sıkıntılı bir geceye düşmüşsen, karanlığın dağılmasını bekle.

Bu beyit, insanın zorlu ve sıkıntılı durumlarla karşılaştığında sabırla beklemesi gerektiğini metaforik bir şekilde ifade eder. Derin yapı, sıkıntılı geceyi (لَيْلِ الْخُطُو) bir metafor olarak ele alırken, karanlığı (الظَّلَام), çözülme sürecini tamamlayan bir unsur olarak betimler. Bu anlam düzleminde, beklemek (اِزْقُبْ), bir çözüm ve umut göstergesi olarak yer alır. Yüzey yapı, bu soyut temaları gramatik bir düzenlem ile somut hale getirir. (الظَّلَام) kelimesi, i'râb değişimlerine bağlı olarak beyitte farklı anlamları ifade eder.

1. Dönüşüm:

(الظَّلَام) kelimesi, (يُنْكَشِف) fiilinin fâili olarak ele alındığında,⁶² karanlık dağılan ve çözülme sürecini gerçekleştiren bir özne olarak değerlendirilir. Bu yoruma göre beyit, “Eğer sıkıntılı bir geceye düşmüşsen, karanlık dağılırken bekle” ya da “Karanlık dağılacaktır, sen sadece sabret ve bekle” şeklinde tercüme edilebilir. Derin yapıda bu yorum, karanlığın kendiliğinden çözülme gücüne sahip olduğunu, bireyin ise bu sürece müdahale etmeksizin beklemesi gerektiğini vurgular. Yüzey yapıda bu anlamın doğru şekilde ifade edilebilmesi için kelimenin merfû, yani (الظَّلَامُ) şeklinde yazılması gerekir. Bu kullanım, fiil-fâil ilişkisini güçlendirerek karanlığın dağılan bir unsur olduğunu somutlaştırır.

⁶⁰ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 283.

⁶¹ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 284.

⁶² el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 284.

2. Dönüşüm:

(الظَّلام) kelimesi, (اِزْفُبْ) fiiline mef'ûl olarak bağlandığında,⁶³ karanlık beklenen bir nesne olarak değerlendirilir. Bu yapıya göre beyit, “*Karanlığı bekle ki dağılsın*” şeklinde çevrilebilir. Derin yapıda, karanlık, çözülme sürecini tamamlaması beklenen pasif bir unsur olarak ele alınır. Yüzey yapıda, bu ilişki, kelimenin mansûb, yani (الظَّلام) şeklinde yazılmasıyla ifade edilir. Bu yorum, Arapçadaki gramerinde “tenâzu’ (تنازع)” kuralını⁶⁴ akla getirir; bu kurala göre, söz konusu kelime (اِزْفُبْ) fiiline mef'ûl olarak bağlandığı varsayılırsa, (يُنْكَشِفْ) fiilinin, fâlini müstetir zamir (gizli özne) olarak aldığı kabul edilir. Böylece, karanlık hem beklenen hem de çözülme sürecini tamamlayan bir unsur olarak çifte bir işlev üstlenir.

3. Dönüşüm:

(الظَّلام) kelimesi, (الْخُطُوب) kelimesine bedel⁶⁵ olarak bağlandığında,⁶⁶ karanlık sıkıntının bir açıklayıcısı veya doğal bir özelliği olarak değerlendirilir. Bu durumda beyit, “*Sıkıntının karanlığında bekle*” ya da “*Karanlık sıkıntıda bekle*” gibi anlamlara gelebilir. Derin yapıda, sıkıntı ve karanlık arasındaki özdeşlik⁶⁷ vurgulanır ve bu ilişki, “sıkıntılı karanlık gece” ifadesiyle somutlaştırılır. Yüzey yapıda, bu ilişkiyi ifade etmek için kelimenin mecrûr, yani (الظَّلام) şeklinde yazılması gerekir. Bu kullanım, karanlığı sıkıntının ayrılmaz bir parçası olarak tanımlar ve karanlık-sıkıntı ilişkisinin semantik gücünü artırır.

Örnek 4:

كَمْ حَاسِدِينَ مُعَانِدِينَ عَدُوًّا عَلَيَّ وَكَمْ لِيَّامٍ⁶⁸

Meğer bana düşmanlık eden ne çok hasetçi, inatçı ve aşağılık kişi varmış!

Bu beyit, insanın çevresindeki olumsuzluklarla mücâdelesini ve bu durumlara karşı sergilediği kararlılığı ifade eder. Haset, inat ve düşmanlık gibi insanî zaafılar, beyitte birey üzerindeki etkileri ve toplumsal boyutlarıyla ele

⁶³ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 284.

⁶⁴ **Tanâzu'** kavramı, Arap dilinde, iki veya daha fazla âmilin aynı ma'mûlû (fail ya da mef'ûl) talep ettiği bir gramer durumunu ifade eder. Bu bağlamda, ma'mûlûn bir fiile bağlanması ve diğer fiile ise başka bir ma'mûlû bulunması, nahiv ilminin belirlediği kurallar çerçevesinde ele alınır. Söz konusu kurallar, cümlede anlam bütünlüğünü ve gramer uygunluğunu korumayı hedefler. Bk.: Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâleddin es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 3/118.

⁶⁵ Arap dilbilgisinde “bedel (بَدَل)”, kendisinden önce gelen bir isme (mübdelun minh - مبدل منه) i'râb açısından uyan, onu açıklayan ve onun yerine geçebilen bir ögedir. bk.: Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bakâî (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 3/362.

⁶⁶ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 284.

⁶⁷ Bedel ögesinin aslı görevi ve kullanım amacı için bk.: ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî sinâ'ati'l-i'râb*, 157.

⁶⁸ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 284-285.

alınmıştır. (كَمْ) edatı,⁶⁹ nitelik ya da nicelik vurgusu yaparak hasetçi ve alçak kişilerin miktarını ve özelliklerini ifade eder. Beyitte (لَيْلًا) kelimesi, sonunda meydana gelen i'râb değişimlerine bağlı olarak farklı anlam katmanları oluşturur.

1. Dönüşüm:

(كَمْ) edatı, bir istifhâm edatı olarak ele alındığında,⁷⁰ derin yapı, “*kaç alçak kişi bana düşmanlık etti?*” şeklinde bir anlam taşır. Bu bağlamda (لَيْلًا) kelimesi, temyiz⁷¹ ögesi olarak değerlendirilir ve açıklayıcı bir unsur olarak (كَمْ) edatının anlamını izâh eder. Yüzey yapıda bu ilişkiyi ifade etmek için kelimenin mansûb, yani (لَيْلًا) şeklinde yazılması gerekir. Bu kullanım, alçak kişilerin sayısal varlığını net bir şekilde ifade eder ve beyitte alçak kişilerin birey üzerindeki niceliksel etkisine dikkat çeker.

2. Dönüşüm:

(كَمْ) edatının istifhâm işlevi gördüğü, ancak bu kez zarf olarak değerlendirildiği bir bağlam düşünülebilir.⁷² Bu durumda, derin yapı, “*alçaklar kaç kez düşmanlık ettiler*” anlamını taşır. Burada (لَيْلًا) kelimesi, cümlelerin mübtedası olarak değerlendirilir.⁷³ Bu kullanımda yüzey yapıda kelimenin merfû, yani (لَيْلًا) şeklinde yazılması gerekir. Bu yapı, alçak kişilerin tekrar eden davranışlarını vurgular ve beyitte hasetçi ve alçak kişilerin eylemlerinin sürekli ve yoğun olduğunu ifade eder.

3. Dönüşüm:

Son olarak, (كَمْ) edatı, bir haberiye edatı olarak kullanıldığında,⁷⁴ derin yapı, “*nice alçak kişi...*” anlamını kazanır.⁷⁵ Bu bağlamda (كَمْ), çoğulluk veya çeşitlilik ifade eden bir unsur olarak işlev görür. (لَيْلًا) kelimesi ise, bu edatın niteliğini tamamlar ve alçak kişilerin belirgin bir özelliğini ifade eder. Yüzey yapıda bu anlamı desteklemek için kelimenin mecrûr, yani (لَيْلًا) şeklinde yazılması gerekir. Bu kullanım, alçak kişilerin toplumsal bağlamdaki niteliklerini vurgular ve beyitte birey ile topluluk arasındaki ilişkiye işaret eder.

Örnek 5:

لَا عَزْوٌ فِي تَفْضِيلِهِ هَذَا الزَّمَانِ عَلَا اللَّيْلَامُ⁷⁶

Onun el üstünde tutulmasına şaşmamalı; zira bu devirde alçak (ruhlar) yüceltilir.

Bu beyit, toplumsal değerlerin tersine döndüğü bir dönemi eleştiren bir anlam taşır. Derin yapı, alçak kişilerin (اللَّيْلَامُ) dönemin bozulmuş değerleri içinde

⁷⁶ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 285-286.

yüceltildiği ve hak etmedikleri bir konuma getirildiği bir durumu ifade eder. Bu bağlamda, dönem (هَذَا الزَّمَانِ) yozlaşmış bir düzenin metaforu olarak sunulurken, alçak kişilerin yükselmesi tematik bir eleştiriyle ilişkilendirilmiştir. Yüzey yapı, bu eleştiriye gramatik düzenlemelerle görünür kılar ve (عَلَا) kelimesinin işlevine bağlı olarak farklı anlam katmanları oluşturur. Beyitte yer alan (عَلَا) ifadesi, Arap dilinde üç farklı işlevde değerlendirilebilir: fiil, isim veya harf.⁷⁷ Bu işlevlerin her biri, (اللَّيَّامُ) kelimesinin gramatik konumunu ve anlamını belirler. (اللَّيَّامُ) kelimesi, yüceltilen alçak kişileri ifade eden bir rol üstlenir ve bu role bağlı olarak üç temel yorum sunar.

1. Dönüşüm:

(عَلَا) kelimesi, bir fiil olarak değerlendirildiğinde, (اللَّيَّامُ) kelimesi bu fiilin fâili olarak konumlanır.⁷⁸ Bu durumda beyit, “*Bu çağda alçaklar yüceldi*” ya da “*Alçak kişiler yükseldi*” şeklinde çevrilebilir. Derin yapı, “alçak kişilerin kendilerinin yükselmesi veya yücelmesi” anlamını taşır. Burada alçak kişiler, aktif bir özne olarak yükselme eylemini gerçekleştiren taraftır. Yüzey yapıda bu ilişki, kelimenin merfû, yani (اللَّيَّامُ) şeklinde yazılmasıyla ifade edilir. Bu kullanım, alçak kişilerin aktif bir fâil olarak vurgulanmasını sağlar ve dönemin bozuk değerlerini güçlü bir eleştiriye dönüştürür.

2. Dönüşüm:

(عَلَا) kelimesi, bir fiil olarak kullanıldığında, (اللَّيَّامُ) kelimesi bu fiilin me’fûlû olarak ele alınabilir.⁷⁹ Derin yapı, “*birileri alçak kişileri yüceltir*” anlamını taşır. Bu bağlamda, eylemi gerçekleştiren özne beyitte belirtilmemiştir; ancak gizli bir fâil zamiri aracılığıyla imâ edilir. Yüzey yapıda bu anlam, kelimenin mansûb, yani (اللَّيَّامُ) şeklinde yazılmasıyla ifade edilir. Bu kullanım, alçak kişilerin bir

⁷⁰ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 284-285.

⁷¹ Gramerde, önceki bir ismin taşıdığı farklı anlamlar arasından asıl kastedilen manayı netleştirmek için kullanılan, genelde nekre ve mansûb durumda bulunan isme *temyiz* denir. Temyizin açıklık getirdiği bu önceki isim ise *mümeyyez* olarak adlandırılır. Bu ilişki, ifadenin anlamını belirginleştirmek ve olası belirsizlikleri gidermek amacıyla kurulur. Daha detaylı bilgi için bk.: ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî sînâ’ati’l-î’râb*, 93-95.

⁷² el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 284-285.

⁷³ (كَمْ) edatının zarf işlevi üstlendiği ve kendisinden sonra gelen kelimenin mübteda konumunda değerlendirilerek merfû bir î’râb alması gerektiği görüşü, Kûfe ekolüne özgü bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk.: İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fî’n-Nahv*, 1/317.

⁷⁴ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 284-285.

⁷⁵ كَمْ edatı ile ilgili detaylı bilgi için şu kaynaktan istifade edilebilir: Recep Kırıcı, “Kem-i İstifhâmiyye ve kem-i Haberîyye Edatları ve Bunların Kur’an Yolu Meali’ne Yansıması Üzerine Bir İnceleme”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (30 Aralık 2022), 795-813.

⁷⁶ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 285-286.

⁷⁷ Ebû’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak el-Bağdâdî en-Nehâvendî ez-Zeccâcî, *Hurûfû’l-meânî ve’s-sıfât*, thk. Ali Tefvik el-Hamed (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 23.

⁷⁸ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 285-286.

⁷⁹ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 285-286.

eylemin sonucu olarak yüceltildiğini vurgular ve bu durumun dönemin değer yargılarındaki çarpıklığa işaret eder.

3. Dönüşüm:

(علا) kelimesi, bir zarf veya harf-i cer işlevinde ele alındığında, (اللَّئَام) kelimesi bu zarfın muzâfûn ileyihi olarak değerlendirilir.⁸⁰ Derin yapı, “Onun bu zamanda alçak kişilerden üstün tutulmasına şaşmamalı” anlamını taşır. Burada (علا),⁸¹ bir yükselme eyleminden ziyade bir yer belirten anlam ifade eder. Yüzey yapıda bu ilişki, kelimenin mecrûr, yani (اللَّئَام) şeklinde yazılmasıyla somutlaştırılır. Bu kullanım, bireyin alçak kişilere kıyasla üstün konumda olduğunu ifade ederek, dönem eleştirisini tamamlar.

Örnek 6:

حَتَّى مَتَى شَكْوَى أَخِي ال بَتْ الْكَيْبِ
المُسْتَهَام⁸²

Daha ne zamana dek gam yüklüler birbirine sığınacak?

Bu beyit, zamanın ve sıkıntıların insanları ne denli etkilediğini ve bu etkilerin bireyler arasında bir tür dayanışma veya dert paylaşma ihtiyacı doğurduğunu anlatır.⁸³ Derin yapı, sıkıntılarla dolu bir yaşamın bireyleri birbirlerine yaklaştırdığı, kederin bir paylaşım aracı haline geldiği bir durumu ifade eder. Bu bağlamda, keder ve üzüntü temalı (المُسْتَهَام الْبَتْ، الْكَيْبِ) kelimeler ile (شَكْوَى) kelimesi beyitte merkezi bir rol oynar ve birbirine bağlı semantik anlamlar oluşturur.

Beyitte yer alan (المُسْتَهَام) kelimesi, üç farklı i'râb ihtimalini taşımaktadır. Bu değişimler, mastar formundaki (شَكْوَى) kelimesinin (أَخِي) kelimesiyle olan gramatikal ilişkisine dayanır.⁸⁴ Her bir i'âb değişimi, derin ve yüzey yapı arasında farklı bir anlam bağlantısı kurar.

⁸⁰ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 285-286.

⁸¹ (فوق) anlamını ifade eden bu yapı, genellikle vav harfinden dönüşen elifle yazılan (علا) şeklinde değil, ye harfinden dönüşen elifle yazılan (على) formunda kullanılır. Bk. Ebû Amr Cemâlüddin Osman b. Ömer b. Ebû Bekir b. Yûnus ibn'ül-Hâcib, *Emâli İbni'l-Hâcib*, thk. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre (Ürdün-Beyrut: Dâru Ammâr-Dâru'l-Cil, 1989), 1/356.

⁸² el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 288.

⁸³ el-Belâtî, “el-Kasîdetü'l-Hırbâviyye”, 288.

⁸⁴ Arap dilinde mastar, muzarî fiilin anlamını taşıdığı için, bu anlam benzerliği sebebiyle fiil gibi fâil ve mef'ûl alabilir. Ancak, isim olması nedeniyle, kimi zaman fâiline, kimi zaman da mef'ûlüne izâfe edilebilir. bk.: Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sîbeyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1/189; mastar hakkında daha detaylı bilgi için bk.: Mustafa Kırkız, “Arap Dilinde Mastar ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (30 Haziran 2010), 209-225.

1. Dönüşüm:

Birinci ihtimalde, (شَكْوَى) kelimesi fâiline izafe edilir ve (أَخِي) kelimesi mahallen merfû olup fâil konumunda olur. Bu durumda, (المُسْتَهَام) kelimesi, (أَخِي) kelimesinin sıfatı olur⁸⁵ ve yüzey yapıda merfû, yani (المُسْتَهَامُ) şeklinde gelir. Bu yapıya göre beyit, “*Kendini kaybedecek kadar kederli kardeşimin yakınması ne zamana dek sürecek?*” şeklinde çevrilebilir. Burada derin yapı, son derece üzgün bir kişinin aynı durumdaki birine dert yanmasını ifade eder. Bu anlam, sıkıntısını paylaşan kişinin üzüntüsünün büyüklüğüne vurgu yapar. Çünkü mevsûf olan (أَخِي) kelimesinin sıfatı olan (الْبَيْتُ) kelimesi, sıkıntıya katlanamayıp onu anlatmak veya göstermek anlamındadır.⁸⁶ Dolayısıyla bu kelime, yalnızca bireyin içsel bir durumunu değil, aynı zamanda onun bu durumu dışavurma ihtiyacını da temsil eder. Söz konusu mevsûf, son derece üzüntülü, üzüntüden kendini kaybeden, şaşkına dönen anlamındaki (المُسْتَهَامُ)⁸⁷ kelimesiyle de nitelenince, derin yapıda bu durum daha da belirginleşir.

2. Dönüşüm:

İkinci ihtimalde, (شَكْوَى) kelimesi, mef’ûlüne izafe edilir. (أَخِي) kelimesi, mahallen mansûb ve mef’ûl konumundadır. Bu durumda, (المُسْتَهَام) kelimesi (أَخِي) kelimesinin sıfatı olur⁸⁸ ve yüzey yapıda mansûb, yani (المُسْتَهَامُ) şeklinde gelir. Buna göre beyit, “*Gam dolu kişi, ne zamana dek derdini benim kederli kardeşime anlatacak?*” şeklinde tercüme edilebilir. Bu kullanımda derin yapı, dert dinleyen kişinin üzüntüsünü vurgular. Burada mef’ûl konumundaki (أَخِي) kelimesi, bir yandan sıkıntıyı dinleyen kişi olarak bir anlam yüklenirken, diğer yandan (المُسْتَهَام) kelimesiyle nitelenerek onun aşırı derecede üzgün ve derbeder bir halde olduğunu ifade eder.

3. Dönüşüm:

Üçüncü olasılık, (أَخِي) kelimesinin izafe ilişkisine bağlı olmaksızın bir sıfat olarak değerlendirilmesidir.⁸⁹ Bu durumda, (أَخِي), (المُسْتَهَام) kelimesini niteleyen bir sıfat olarak mecrûr bir şekilde kullanılır. Yüzey yapıda, kelimenin (المُسْتَهَام) şeklinde yazılması gerekir. Bu yapı, beyitin “*Kendini kaybetmiş kederli kardeşim...*” gibi bir anlam taşımasına da imkân tanır. Derin yapı açısından bu kullanım, anlamda büyük bir değişiklik yaratmaz; ancak gramer açısından sıfat, fâil ya da mef’ûlün durumunu niteleyen bir işlev görür.

⁸⁵ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 288.

⁸⁶ Ebü’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerriyâ el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cem mekâyîsi’l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Dâru’l-Fikr, 1979), 1/172.

⁸⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, thk. Muhammed ‘Ivaz Mur’ib (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-türâsî’l-‘Arabî, 2001), 6/247-252.

⁸⁸ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 288.

⁸⁹ el-Belâtî, “el-Kasîdetü’l-Hırbâviyye”, 288.

Sonuç

Bu çalışmada, Noam Chomsky'nin dönüşümsel dilbilgisi kuramı ile klasik Arap grameri arasındaki kuramsal benzerlikleri incelenmiş ve “derin yapı” ile “yüzey yapı” kavramlarının klasik Arap gramerindeki “asıl” (أصل) ve “fer” (فرع) terimleriyle paralellik arz ettiği ortaya konmuştur. Ayrıca, hazif, ziyâde, takdim-te'hir ve i'râb gibi klasik nahiv uygulamalarının, dönüşümsel dilbilgisi kuramındaki dönüşüm kurallarıyla uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, özellikle i'râb olgusunun derin yapı ile yüzey yapı arasındaki ilişkide kritik bir rol oynadığı ve dilin anlam ve yapısal çözümlemesinde önemli bir araç olarak işlev gördüğü görülmüştür.

Araştırmada, Osman b. İsa el-Belatî'nin “Hırbâviyye” kasidesinden örnek olarak seçilen beyitler ele alınmış; bu beyitlerin farklı i'râb biçimleriyle okunmasının dilin anlamsal ve yapısal zenginliğini ortaya koyduğu belirlenmiştir. Çalışma süresince yapılan tahliller, i'râbın sadece gramatik bir unsur değil, aynı zamanda anlam-yapı ilişkisinde belirleyici bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, dönüşümsel dilbilgisi ile klasik Arap grameri arasındaki bu kuramsal benzerliklerin, dilbilimsel analizlere yeni bir perspektif kazandırma potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir. Her iki yaklaşımın da teorik derinliği ve zenginliğiyle dilbilim ve edebiyat çalışmalarına değerli katkılar sunduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, dönüşüm kuramının dildeki yapıları çoğunlukla bağlamdan bağımsız ve soyut düzeyde ele alması, anlamın kullanım şartlarına bağlı yönlerini yeterince açıklamada zaman zaman sınırlı kalabilmektedir. Bu durum, klasik Arap gramerinde yer alan semantik derinliklerin ve bağlamsal işleyişlerin değerlendirilmesinde farklı yaklaşımlara da ihtiyaç duyulabileceğini göstermektedir.

Çalışmada ortaya konan değerlendirmeler, klasik Arap gramerinde mevcut olan dönüşüm kurallarının, çağdaş dilbilim yaklaşımlarıyla daha sistematik bir şekilde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu tür bir yaklaşım, iki alanın teorik temellerinin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesine imkân tanıyacaktır. Bunun yanı sıra, i'râbın yalnızca bir gramer kuralı değil, anlam ve yorumu şekillendiren bir araç olarak Arap dili eğitiminde daha etkin bir şekilde yer bulması gereklidir. Bu doğrultuda, i'râbın hem teorik hem de pratik boyutlarını içeren müfredat düzenlemelerinin yapılması ve dil eğitiminde daha etkin bir şekilde kullanılmasının teşvik edilmesi önem arz etmektedir.

Son olarak, Hırbâviyye gibi yapısal özellikler barındıran klasik dönem eserlerinin dönüşüm kuralları perspektifinden daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiği ifade edilebilir. Bu tür çalışmaların, Arap dilinin yapısal ve anlamsal zenginliklerini modern teorilerle mukâyese etme imkânı sağlayarak dilbilim ve edebiyat sahalarına yeni katkılar sunabilir.

Kaynakça

- Akşit, Eyup. "Arap Dilinde İsm-i Fâilın Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi". *Mizan'ül-Hak: İslami İlimler Dergisi* 5 (30 Aralık 2017), 65-85. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mizan/issue/37578/434455>
- Alzamo, Saleh Taher Saleh. *Delâlet ve i'rab açısından Kuran-ı Kerim'de müsenna lafızlar*. Adana: Çukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- 'Amâra, Halîl. "el-Binyetü't-tahtîyye beyne 'Abdilkâhir el-Cürcânî ve Tşomski". *el-Aklâm* 9 (1983), 83-95.
- 'Anbekî, Âlâ' Ali Abdullah el-. "Te'sîlü'l-binyetî'l-'amîka fî müdevvenetî't-türâsî'l-'Arabiyye". *Mecelettü's-şarki'l-evset li'l-'ulûmî'l-insânîyye ve's-sekâfiyye* 2/3 (2022), 61-76.
- Asutay, Muhammed Mücahit. *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâis'teki Temelleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Belâtî, Ebû'l-Feth Osmân b. İsâ b. Mansûr el-Edîb en-Nahvî el-. "el-Kasidetü'l-Hirbâviyye". ed. Hannâ Cemîl Haddâd. *el-Mevârid* 3 (1983), 279-292.
- Beyâtî, Zâhir Şevket el-. *Edevâtü'l-i'râb*. Beyrut: Mecdü'l-Müessesetî'l-câmi'îyye li'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzî', 1425.
- Bufarad-Şitvî, Emire-Şehle. *Fâ'iliyyetü'l-ma'nâ'n-nahvî beyne'l-binye es-sathîyye ve'l-binye el-'amîka: sûra Yûsuf enmûzacen*. el-Cumhûriyye el-Cezâ'iriyye ed-Dîmokrâtiyye eş-Şa'biyye: el-Merkezü'l-Câmi'î Mîla, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Câdü'l-kerîm, Abdullah Ahmed. "el-Binyetü'l-'amîka ve makânetühâ ledâ'n-nuhâtî'l-'Arab". *Mecelettü'l-âdâb ve'l-'ulûmî'l-insânîyye* 61/1 (2006), 443-513. <https://doi.org/10.21608/fjhj.2006.130791>
- Celâleddin es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Hem'u'l-hevâmî fî şerhi Cem'îl-cevâmî*. thk. Abdülhamîd Hendâvî. Mısır: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts.
- Cesur, Süleyman. "Arap Dili ve Belagatında Lafız ve Mana İlişisine Dair Bir İnceleme". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (30 Haziran 2024), 171-203. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1447598>
- Chomsky, Noam. *Dil ve Zihin*. çev. Ahmet Kocaman. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001.
- Chomsky, Noam. *Dilin Mimarisi*. çev. İsa Kerem Bayırlı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Chomsky, Noam. *Syntactic Structures*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2002.
- Daşkıran, Yaşar. "Arapça Dil Yapısı Açısından Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi". *EKEV Akademi Dergisi* 74 (28 Eylül 2018), 359-374. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71454/1149339>
- Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, Sîbeveyhi. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Kâhire: Mektebetü'l-hâncî, 1988.
- Ebû Saîd es-Sîrâfî, Hasan b. Abdullah b. el-Merzuban. *Şerhu Kitâbi Sîbeyh*. thk. Ahmed Hasan Mehdiî and Ali Seyyid Ali. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed 'İvaz Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâit-türâsî'l-'Arabî, 1. Basım, 2001.

- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. nşr. Muhammed Ali Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-'İlmiyye, 4. Basım, 1952.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî. *el-Munşif - İbn Cinnî Şerhu Kitâbi't-Taşrîf li'Ebî 'Osmân el-Mâzinî*. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-İ-Şâim, 1373/1954.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Usmân b. Cinnî el-Mavsîlî. *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'kütübî's-sekâfiyye, ts.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerriyyâ el-Kazvîni er-Râzî. *Mu'cem mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bakâf. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn b. Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr el-Misrî el-İsnevî el-Mâlikî. *el-Kâfiyye fi 'ilmi'n-nahv*. thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâ'ir. Kâhire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddin Osman b. Ömer b. Ebû Bekir b. Yûnus. *Emâli İbni'l-Hâcib*. thk. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre. Ürdün-Beyrut: Dâru Ammâr-Dâru'l-Cîl, 1989.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serrî b. Sehl en-Nahvî. *el-Usûl fi'n-Nahv*. thk. Abdü'l-Hüseyn el-Fetlî. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kahraman, Mehmet. *Derin Yapı Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'de Cümle Yapısı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer el-. *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğâ*. thk. Muhammed Abdü'l-Mün'im Hıfâcî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 3. Basım, ts.
- Kiftî, Cemâlüddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Kâhire-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî-Müessesetü'l-kütübî's-sekâfe, 1406.
- Kılıç, Ahmet. *Derin Ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân Ve İ'râb*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kıran, Zeynel. *Dilbilim Akımları*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2008.
- Kırcı, Recep. "Kem-i İstifhâmiyye Ve Kem-i Haberiyye Edatları Ve Bunların Kur'an Yolu Meali'ne Yansıması Üzerine Bir İnceleme". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (30 Aralık 2022), 795-813. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1168043>
- Kırkız, Mustafa. "Arap Dilinde Mastar Ve Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (30 Haziran 2010), 0-0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatilahiyat/issue/68489/1071213>
- Kıyıcı, Selahattin. "Belatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/391. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Rifat, Mehmet. *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. Yazko Yayınları, 1983.
- Salâhüddîn, Muhammad b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahman b. Şâkir b. Harun b. Şâkir.

- Fevâtü'l-vefeyât*. thk. İhsan 'Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Sâmerâî, Fâdıl Sâlih es-. *Ma'ânî'n-nahv*. Ürdün: Dâru'l-Fikr li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1420.
- Sîbeyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *el-Lübâb fî ilelî'l-binâi ve'l-i'rab*. nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât - Abdülilâh Nebhân. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr el-Muâsır-Dâru'l-fikr, 1995.
- Yâkût, Ahmed Süleyman. *Zâhîretü'l-'irâb fî'n-nahvi'l-'Arabî ve tatbîkühâ fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*. İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rîfetî'l-Câmi'iyye, 1994.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan 'Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414.
- Yılmaz, Zehra - Özgel, İshak. "Lafız-Mana Açısından Kur'ân". *EKEV Akademi Dergisi* 89 (03 Mart 2022), 401-419.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71371/1147588>
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail. *el-Îzâh fî ilelî'n-nahv*. nşr. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1986.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak el-Bağdâdî en-Nehâvendî ez-. *Hurûfü'l-meânî ve's-sıfât*. thk. Ali Tevfik el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-. *el-Mufasssal fî Sınâ'atî'l-i'rab*. thk. Ali Bu Mulahham. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.

